

ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ

Є. П. Качан, Г. П. Баб'як, Кошіль А.Б.

Тернопільський відділ УГТ

Реформування економіки України у напрямі до ринкових відносин, перехід до різноманітних форм власності та організації праці вимагають відповідного кадрового забезпечення, активного включення людей в сучасні економічні перетворення. Відтворення населення, в свою чергу, є природною передумовою оновлення робочої сили. Воно характеризується постійною зміною покоління людей, безперервним поповненням і динамікою кількісного та якісного складу, одночасно є відтворенням носіїв робочої сили – людей, їх трудового потенціалу.

З вищесказаного випливає значимість досліджень економіко-географічних закономірностей демографічного розвитку, розкриття рушійних сил, причин і механізмів цих закономірностей. Особливе значення у розвитку економіки надається населенню, найважливішою функцією якого є відтворення трудового потенціалу. Тому в центрі уваги треба поставити розвиток населення з погляду його трудоворесурсної продуктивності.

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується тільки їй властивими особливостями, котрі зумовлені як специфікою соціально-політичного розвитку колишнього СРСР, так і рівнем матеріального забезпечення населення, його національно-культурними традиціями, побутом, духовністю тощо. На сучасну демографічну ситуацію в Україні суттєво впливають штучно створені “особливі ситуації”, в яких десятиліттями проживали її народи. А динаміка чисельності, кількісні та якісні характеристики населення держави виявляються не надто оптимістичними, більше того з помітними ознаками погіршення демовідтворення. Підтвердженням цього є такі факти.

Чисельність населення України станом на 01.01.99 р. становила 50,1 млн. осіб, що на 300,7 тис. осіб менше, ніж на 01.01.98 р.

Чисельність населення, а звідси і формування трудового потенціалу визначається насамперед природним рухом населення, а на регіональному рівні – і його територіальним рухом. Аналізуючи особливості формування трудового потенціалу регіонів слід враховувати також і ті зміни, що відбуваються в показниках народжуваності та смертності, зокрема дожиття до працездатного віку і смертність у працездатному віці (а її показники останнім часом значно зросли).

В Україні відбувається постійне зменшення кількості населення. Воно продовжується вже з 1991 року. Цього року народилося 634 тис. осіб, а померло 669 тис. осіб (природне

скорочення населення – 35 тис. осіб). Загальне природне скорочення чисельності населення в 1992 р. становило вже 117 тис. осіб, а в 1993 р. – досягло 180 тис. осіб. В 1996 році народилося 467,2 тис. осіб, а померло – 776 тис. осіб; природне скорочення – -309,5 тис. осіб. В 1998 році було народжено 419,2 тис. осіб (8,3 ‰), а померло 719,9 тис. осіб (14,3‰); природне скорочення – -300,7 тис. осіб, або – 6,0‰ (при природному скороченні в 1997 році – -311,6 тис. осіб, або –6,2‰).

Таких темпів не знає жодна з країн Європи. І ця тенденція характерна для всіх областей України, за винятком Закарпатської (природний приріст у 1997 році 1,4‰) та Рівненської (0,6‰) областей.

Треба зазначити, що зменшення природного приросту пояснюється багатьма чинниками, але основними є постійне зниження народжуваності та значне збільшення смертності населення. Якщо враховувати головні тривалі тенденції природного спаду, а не тривалі підвищення його показників, то природний спад охоплює дедалі більше як міських, так і сільських поселень. Причому найбільш загрозливою демографічна ситуація є у східних та центральних областях, найбільше – у Чернігівській (природний приріст –10,7‰), Луганській (-10,0‰), Донецькій (-9,6‰). Дещо сприятливіша вона у західних областях (дві області Закарпатська і Рівненська мають поки що ще позитивний природний приріст). Про це свідчать коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту.

Коефіцієнт народжуваності залежить від ряду факторів і умов життя населення, рівня зайнятості жінок у виробництві, рівня їх освіти та інших. Аналізуючи абсолютну величину коефіцієнта народжуваності –

$$F_{\text{sum}} = \frac{\sum_{15}^{49} (5 \times 34,6)}{1000} = 0,173$$

– робимо висновок про катастрофічно низький

рівень цього показника, тобто не забезпечується навіть просте відтворення поколінь, що є негативним фактором в плані формування в майбутньому трудового потенціалу України.

Зменшення коефіцієнта народжуваності сприяє процесам “постаріння” населення, зменшенню осіб старшого віку, зростанню демографічного навантаження на населення працездатного віку. В силу того, що Україна має досить високу питому вагу осіб пенсійного віку, то якраз демографічне навантаження на працездатне населення формується в основному за рахунок саме цього населення, а не за рахунок дітей, що є, в свою чергу, негативним фактором в плані формування трудового потенціалу (по Україні він становить 786 осіб на 1000 осіб у працездатному віці).

Аналіз динаміки смертності свідчить, що впродовж останніх 25-30 років найбільша вона була у чоловіків старших від 30 років і жінок у віці старших від 40 років. Максимум смертності припадає на чоловіків старших від 40 років і жінок старших від 55 років.

Велике занепокоєння викликає смертність населення в працездатному віці. То – одна з причин постаріння трудових ресурсів України, що є негативним демографічним фактором. Висока смертність працездатного населення (особливої характеристики трудового потенціалу) скорочує працездатний період у чоловіків на 4-5 років, у жінок – на 1-2 роки.

Особливо негативна ситуація склалася із смертністю населення у східних та центральних областях, причому у чоловіків вона нині у 3-4 рази вища, ніж у жінок.

Зі значним збільшенням смертності серед дорослих дещо зменшилася тенденція до зростання дитячої смертності (з 15,7‰ у 1985 р. до 14,0‰ у 1997р.). Одним з найважливіших причин, які зумовлюють дитячу смертність, є якість охорони здоров'я, стан природного середовища, рівень життя. Це необхідно пам'ятати при виробленні соціально-економічного механізму відтворення трудового потенціалу регіонів.

Зниження показників народжуваності та зростання смертності свідчать про погіршення і так несприятливої демографічної ситуації у всіх регіонах України..

На відтворення населення важливий вплив мають умови праці, погіршення яких спричиняє погіршення стану здоров'я працюючих, надає стійкого характеру тенденції до зростання професійної захворюваності, травматизму, збільшення числа нещасних випадків.

Ретроспективні зміни народжуваності і природного приросту населення безпосередньо впливають на його вікову структуру. Останніми роками зменшилась кількість осіб молодших від працездатного віку і зростає питома вага мешканців старших від працездатного віку, тобто відбувається “постаріння” населення.

Постаріння населення – один із найтривожніших симптомів погіршення демографічних умов його відтворення. Висока питома вага пенсіонерів (22,9% у 1997 р. проти 22,7 % у 1996 р.) скорочує обсяги трудового потенціалу всіх регіонів України, збільшує коефіцієнт демографічного навантаження на працездатне населення, погіршує демографічні параметри відтворення.

Якщо питома вага пенсіонерів серед населення зростає, то частка молодого покоління скорочується (21,1% у 1997 р. проти 21,5% у 1996 р.). Його поповнення залежить від плодючості жіноцтва, питома вага якого серед населення за останні роки виявилася напрочуд стабільною.

Для аналізу перспектив оновлення населення у працездатному віці пропонуємо розглянути співвідношення чисельності вікових груп у віці 15-19 років і чисельності груп 60 –64 роки. Вибір цих вікових груп ґрунтується на досвіді сучасних розвинутих країн. Для України цей показник на початок 1998 р. становив:

$K_{o. пр. н.} = S_{15-19} / S_{60-64} = 1,45$; в т. ч. в міських поселеннях – 1,69, а в сільській місцевості – 1,07.

Отже, якщо навіть у загальних рисах глянути на деморозвиток, то все ж не можна не помітити прогресування саме тих тенденцій, які негативно позначаються на обсягах та якості трудового потенціалу. Очевидно, це загальна тенденція розвитку населення на сучасному етапі, що є наслідком впливу здобутків цивілізації з їх регіональним та національним проявом. Тенденції деморозвитку на сучасному етапі, посилення дії тих чи інших факторів на відтворення населення не можна не враховувати в прогнозах формування трудового потенціалу держави чи окремого її регіону, на який вона повинна спиратися в майбутньому (а на початок 1998 р. працездатне населення становило 56,0% проти 55,8% у 1996 р.).

Таблиця

Прогноз чисельності працездатного населення України¹

Роки	Чисельність працездатних					
	Всього		Чоловіки		Жінки	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
1989	28728	55,8	14688	61,9	14040	50,7
1994	28661	55,0	14913	61,3	13748	49,4
1999	28675	54,3	14888	59,9	13787	49,4
2009	29678	55,1	15615	60,8	14063	50,0
2014	29452	54,3	15573	59,8	13879	49,2
2019	29145	53,3	15487	58,7	13678	48,3
2024	29159	52,9	15363	57,7	13796	48,5
2029	29385	53,0	15633	57,8	13852	48,5

Узагальнюючим показником відтворення населення є його чистий приріст. Чим вищий цей показник, тим швидше зростає чисельність населення. Низький природний приріст населення України, особливо сільських місцевостей зумовлюється, як відомо, низьким рівнем народжуваності та високим рівнем смертності. На початок 1999 р. природний приріст населення становив – 6,0‰. В майбутньому цей показник буде ще меншим, оскільки останнім часом зменшується кількість жінок фертильного віку.

Отже, з усього вищесказаного видно, що демографічна ситуація в Україні погіршується, що призведе в майбутньому до подальшого зменшення трудового потенціалу.

Результати аналізу демографічної ситуації, формування трудового потенціалу регіонів, економічних наслідків стабілізації населення на рівні депопуляції свідчать про необхідність розробки як державної, так і регіональної програми розвитку й управління відтворенням народонаселення; важливим завданням держави повинна стати активна

¹ Трудовий потенціал і зайнятість: теоретичні основи та регіональні особливості / Долішній М.І., Злупко С.М. та ін. – Ужгород: Карпати, 1997. – С. 59.

демографічна політика. Для цього необхідно: стимулювати підвищення народжуваності; розробити сімейну політику, спрямовану на збільшення дітей у сім'ях шляхом розширення системи матеріального забезпечення вагітних жінок, а також багатодітних сімей; орієнтувати демографічну політику держави на охорону здоров'я громадян; знижувати рівень зайнятості жінок з метою переорієнтації частини з них на обслуговування сім'ї (за допомогою державної соціальної політики); проводити демографічні експертизи сучасних економічних перетворень у державі.

Відтворення населення та трудового потенціалу села повинно вимагати: розширення природної основи відтворення населення і трудового потенціалу через докорінне поліпшення соціально-економічних умов праці і побуту селян; розвиток нових економічних відносин на селі; розширення сфери прикладання праці; формування нових соціальних верств сільського населення.

Resume

The modern demographically situation in the regions in Ukraine is appraised in the article. Regional peculiarities of demographically situation in the regions and its influence on forming the labor potential are marker out.

The ways of improving the demographically situation in our state are planed.